

refleksji nad dotychczasowymi osiągnięciami polskiej historiografii na tych polach badawczych, lukami i ograniczeniami, a także możliwościami bardziej porównawczego i długookresowego ich traktowania. Odmienne spojrzenie, nieskupione na wyodrębnianiu tylko jednego, narodowego wątku dziejów, może być przecież ożywcze i pobudzające, nawet jeśli nie skłania czytelnika do jednoznacznej akceptacji oglądu problemu przez obu niemieckich badaczy.

Małgorzata Ruchniewicz

Briest w 1919–1939 gg: dokumenty i materiały,
wybór A.G. Karapuzowa, I.Z. Jelenskaja, A.B. Tieriebuń,
Briest 2009, ss. 308

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (dalej PAOB) na Białorusi jest posiadaczem olbrzymiej kolekcji akt wytworzonych przez rozmaite władze i instytucje funkcjonujące na terytorium II Rzeczypospolitej, zwłaszcza (choć nie tylko) na obszarze ówczesnego województwa poleskiego. Spis tzw. polskich zespołów liczy kilkadziesiąt pozycji, z których takie, jak Urząd Wojewódzki Poleski, Sąd Okręgowy w Pińsku czy Kuratorium Poleskiego (Brzeskiego) Okręgu Szkolnego mają ponad 20 tys. jednostek archiwalnych. Już choćby rozmiar tej spuścizny powoduje, że z uznaniem należy przyjmować inicjatywy wydawania źródeł zgromadzonych w brzeskim archiwum. Takim przedsięwzięciem jest opublikowanie przez wspomniane archiwum tomu dokumentów dotyczących stolicy międzywojennego województwa poleskiego. We wstępie zaznaczono, że pomysł omawianego zbioru wyszedł od nieżyjącej już od kilku lat, a tak bardzo życzliwej — również polskim — użytkownikom brzeskiego archiwum, niegdyś dyrektor PAOB Anny Wasilewny Tieriebuń.

Główna część tomu poprzedzona została kilkunastostronicowym, interesującym wstępem. Jego autorzy nie ograniczyli się jedynie do omówienia przyjętej konstrukcji czy też opisu zasad edycji. Mamy zatem do czynienia z syntetycznym ujęciem dziejów międzywojennego Brześcia. Już ten fragment omawianej pozycji zapowiada jej wyważony charakter, w części autorskiej pozbawiona jest ona bowiem zasadniczo wartościujących sądów czy ocen. Terminu „okupacja” do polskiej obecności w mieście użyto we wstępie tylko raz, a i to w odniesieniu do okresu wojny polsko-bolszewickiej (s. 3). Kolejno odniesiono się do systemu administracji państwowej i samorządowej, jej struktur oraz kompetencji, a także zagadnień demograficznych. Relatywnie wiele miejsca poświęcono we wstępie kwestii bardzo dużych strat, jakich doznało miasto w okresie I wojny światowej: 68% budynków uległo zniszczeniu, a liczba mieszkańców — biorąc pod uwagę sytuację z początku 1919 r. — zmalała o 90% (s. 7). Liczby te są wymowną ilustracją wyzwań, przed jakimi stanęły władze odrodzonego państwa polskiego i którym z mniejszym lub większym powodzeniem starały się poddać do 1939 r. Już we wstępie odtworzono zmiany w dziedzinie szeroko pojętej infrastruktury miejskiej. Wspomniano o najważniejszych organizacjach politycznych (w tym o nielegalnej Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi). Zarysowane zostały również zmiany w stanie szkolnictwa, jakie dokonały się w Brześciu w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Układ zasadniczej, źródłowej części omawianej publikacji ma charakter problemowo-chronologiczny. Zebrane dokumenty pogrupowano w osiem tematycznych części, natomiast wewnątrz nich źródła prezentowane są w kolejności powstania. Rozdziały ułożono w następującym szeregu: 1. *Działalność organów władzy, miejskiego samorządu, policji*, 2. *Sytuacja demograficzna*, 3. *Życie ekonomiczne, gospodarka miejska, transport*, 4. *Sytuacja społeczno-polityczna*, 5. *Sfera socjalna (stan sanitarny miasta, ochrona zdrowia, oświata [...])*, 6. *Życie kulturalne*, 7. *Sytuacja wyznaniowa*, 8. *W przededniu i w pierwsze dni II wojny światowej*. Pięć z wymienionych rozdziałów jest zbliżonych do siebie, jeśli chodzi o ilość dokumentów i ich objętość — liczą po około 30 pozycji. Natomiast rozdziały 2, 7, i 8 są już wyraźnie mniejsze, zawierają bowiem odpowiednio 11, 15 i 7 dokumentów.

W rozdziale 1 dominują akta wytworzone przez miejskie władze samorządowe, z których większość powstała w pierwszych latach niepodległości (17 pozycji z 29 wytworzono w latach 1919–1924). Rozdział 2 to głównie ujęte tabelarycznie materiały statystyczne, także pochodzące z wydawnictw opublikowanych przed 1939 r. W rozdziale poświęconym sprawom ekonomicznym znajdziemy między innymi dane dotyczące cen (1919), raport na temat stanu wodociągów (1924), statystyczne informacje odnoszące się do liczby i struktury warstwy rzemieślniczej (1925), kilka dokumentów poświęconych sprawom bezrobocia (1931–1932). W rozdziale 4 całkowicie pominięto lata 1919–1922. Przeważają fragmenty raportów władz państwowych (zwłaszcza starosty brzeskiego dla wojewody poleskiego) i policji odnoszących się do życia politycznego czy strajków. Kilka dokumentów bezpośrednio związanych z poważnymi zajściami antyżydowskimi, jakie miały miejsce 13–14 maja 1937 r. Rozdział 5 zawiera źródła dotyczące bardzo szerokiej tematyki określonej przez autorów zbioru jako „sfera socjalna”. Można więc zapoznać się z zarządzeniami dotyczącymi zwalczania chorób zakaźnych, dokumentami ilustrującymi pomoc charytatywną, wreszcie aktami związanymi z działalnością poszczególnych szkół (zwłaszcza średnich). W rozdziale 6 zilustrowano szeroko rozumianą aktywność kulturalną władz Brześcia oraz mieszkańców miasta. Znaleźć można informacje na temat towarzystw społecznych, organizowanych imprez, wydawnictw, wreszcie działalności sportowej. Rozdział 7 dotyczący kwestii wyznaniowych obejmuje kilkanaście dokumentów związanych jedynie z konfesjami chrześcijańskimi (w tym 4 dokumenty odnoszące się do wyznań protestanckich). Rozdział ostatni zawiera akta wytworzone w sierpniu i wrześniu 1939 r. Jest wśród nich fragment komunikatu powiatowego komendanta Policji Państwowej z 29 VIII 1939 r. na temat nastrojów w mieście. Ostatni publikowany w zbiorze akt datowany jest na 11 IX 1939 r. — stanowi go telefonogram zarządu miejskiego do komendantury garnizonu z informacją o utworzeniu punktu informacyjnego dla wycofujących się przez miasto wojskowych.

W sumie w tomie znalazło się 187 dokumentów: 123 zostały opublikowane w całości, natomiast reszta we fragmentach. W odniesieniu do drugiej wspomnianej grupy autorzy zbioru stwierdzili, że zrezygnowali z tych partii, które nie odnosiły się do tematyki tomu lub nie były interesujące (s. 11). Zdecydowana większość akt pochodzi z zespołów przechowywanych w PAOB, przede wszystkim brzeskiego magistratu (od 1933 Zarządu Miejskiego), brzeskiego starostwa powiatowego, Urzędu Wojewódzkiego Poleskiego, a także powiatowej komendy Policji Państwowej. Gros źródeł ma

charakter ineditów, a odniesienie się do wspomnianych już zajęć antyżydowskich wskazuje, że prezentowany tom może stanowić cenne uzupełnienie istniejących polskich publikacji źródłowych¹. Dokumenty zostały opublikowane według zasad wydawania „historycznych dokumentów ZSRR” z 1990 r., które nieco różnią się od stosowanych w Polsce. W metryczkach między innymi brakuje miejsca wystawienia dokumentu, ale jest to o tyle nieuciążliwe, że zdecydowana większość powstała w Brześciu. Wszystkie zostały przetłumaczone na język rosyjski. Transkrybowano również na brzmienie rosyjskie polskie nazwy ulic.

Polski czytelnik z uznaniem musi przyjąć towarzyszące dokumentom opracowanie. Stanowi je niemal 380 przypisów. Interesujące wydają się zwłaszcza te odwołania biograficzne, które dotyczą urzędników miejskich i wojewódzkich. Odtworzenie fragmentów ich życiorysów sprzed września 1939 było możliwe dzięki bardzo bogatej — choć wypada zaznaczyć na marginesie, że nie w pełni kompletnej — kolekcji międzywojennych akt personalnych, jakie znajdują się w PAOB. Z uznaniem należy podkreślić, że uwadze autorów nie umknął fakt znalezienia się niektórych z tych osób na emigracji (na przykład prezydent Brześcia w pierwszej połowie lat 30. Marian Wężyk). Dobre wrażenie z punktu widzenia polskiego czytelnika bierze się nie tylko z pozytywnej ogólnie oceny wartości merytorycznej opracowania. Należy powtórzyć, że jest ona również wynikiem braku rzucających się jaskrawo w oczy przesadnie emocjonalnych, negatywnych ocen tzw. polskiego okresu (lata 1918–1939), co nie wydaje się jednak regułą we współczesnej historiografii białoruskiej dotyczącej ówczesnych losów ziem „Białorusi Zachodniej”.

Edycja wzbogacona jest o 44 starannie dobrane i reprodukowane ilustracje. Mają one bardzo różnorodny charakter. Są wśród nich zdjęcia przedwojennego Brześcia (kilka z nich jest także w posiadaniu polskiego Narodowego Archiwum Cyfrowego), interesujący ówczesny plan miasta z zaznaczeniem skali zniszczeń dokonanych w okresie I wojny światowej, ogłoszenia prasowe oraz reprodukcje dokumentów.

Kontakt z książką pozwala na sformułowania kilku uwag o charakterze wątpliwości. Pewnym mankamentem podczas lektury okazuje się zgromadzenie przypisów na końcu książki. Jej duży, a tym samym niezbyt poręczny format powoduje, że sięganie po wyjaśnienia znajdujące się w innym miejscu jest po prostu niewygodne. A operacja ta jest konieczna, ponieważ, jak zasygnalizowano wyżej, przypisy w swej lwiej części mają opisowy, wyjaśniający charakter, nie są zaś odwołaniami ściśle bibliograficznymi. Jak w niemal każdym tekście i tu dostrzec można pewne potknięcia. Może warto byłoby choć paru słowami wspomnieć, że jakkolwiek wojska niemieckie istotnie zajęły miasto 14 września 1939 r., to walki o twierdzę trwały jeszcze kilka dni. Przy czym należy stwierdzić, że autorzy zbioru zastrzegli, iż celowo pominęli dokumenty dotyczące twierdzy, albowiem uznali tę kwestię za odrębne zagadnienie (s. 11). Ostatni wojewoda poleski nie był „amnestionowany” w 1955 r. (s. 262), ale opuścił więzienie po odbyciu całości zasądzonej kary 10 lat więzienia. Trudno zgodzić się z określeniem, że środowisko skupione wokół Piłsudskiego w 1914 r. to „nacjonaliści” (s. 274). Zauważone wątpliwe stwierdzenia, nie dotycząc zasadniczego przedmiotu publikacji, nie rzutują jednak na pozytywną ocenę całości.

¹ W. Śleszyński, *Zajścia antyżydowskie w Brześciu nad Bugiem 13 V 1937*, Białystok 2004.

Podsumowując, należy stwierdzić, że za wschodnią granicą ukazał się bardzo interesujący zbiór źródeł do dziejów jednego z najważniejszych miast ziem północno-wschodnich II RP. Jakkolwiek autorzy wyboru skromnie stwierdzili, że prezentowany tom nie pretenduje do miana pełnego oświecenia zdarzeń i zjawisk w mieście w okresie dwudziestolecia międzywojennego (s. 11), to bez wątpienia ilustruje najważniejsze dziedziny życia stolicy województwa poleskiego. Omawiana publikacja wydaje się również świadectwem powoli postępującej, nieobarczonej uprzedzeniami absorpcji na miejscu tego fragmentu dziejów ziem dzisiejszej Białorusi. Być może świadectwem tym bardziej wartym wzmiankowania, że właśnie Brześć w związku z obroną twierdzy w pierwszych dniach wojny niemiecko-radzieckiej latem 1941 r. stał się swoistą ikoną dominującej tam — a przecież naturalnie w jakiś sposób antagonistycznej w stosunku do „polskiego okresu” — tradycji sowieckiej.

Na zakończenie uwaga niezwiązana bezpośrednio z samym tomem. Niestety omawiana publikacja w chwili powstawania niniejszego tekstu nie funkcjonowała w powszechniejszym obiegu. Ze względów formalnych PAOB jako wydawca nie dystrybuowało książki, więc była ona niedostępna — przynajmniej do lipca 2009 r. — w brzeskich księgarniach. Działo się tak, gdy tymczasem publikacja zdobyła już sobie na miejscu pewien rozgłos i jej udostępnienie jest tam oczekiwane przez osoby interesujące się historią miasta. Należy więc wyrazić nadzieję, że ten stan swoistej „nieobecności” prezentowanej edycji ulegnie zmianie, co zapewne zostałyby przyjęte z zadowoleniem po obu stronach granicznego Bugu, zwłaszcza przez historyków dziejów województw wschodnich w okresie międzywojennym.

Piotr Cichoracki

Jelena L. Zbierowskaja, *Spiecposielency w Sibiri (1940–1950-je gg.)*,
Krasnojarsk 2010, ss. 180

Syberia jest ogromnym terytorium stanowiącym znaczną część państwa rosyjskiego zarówno współcześnie, jak i w wiekach wcześniejszych. Był to region bardzo zróżnicowany pod względem gospodarczym i klimatycznym. Odnosi się to także do mieszkańców Syberii, którzy zawsze tworzyli konglomerat wielu narodowości.

Autorka książki — Jelena Zbierowskaja — od dłuższego czasu zajmuje się naukowo historią społeczeństwa i procesów społecznych zachodzących na terenie Syberii w XX w. Obecnie pracuje w Katedrze Historii Powszechnej Krasnojarskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. W.P. Astafjewa w Krasnojarsku i specjalizuje się w badaniach nad przesiedleniami w okresie II wojny światowej oraz w latach wcześniejszych, zwłaszcza nad interakcjami pomiędzy ludnością napływową (przesiedleńcami) a mieszkańcami Syberii, którzy żyli tu już od kilku pokoleń. Między innymi te zagadnienia stały się przedmiotem jej pracy doktorskiej, a następnie omawianej tu publikacji.

Książka Jeleny Zbierowskiej dotyczy procesów społecznych występujących na Syberii w latach 1940–1950, wśród których jednym z najważniejszych było pojawienie się wielkich grup ludności przymusowo wysiedlonych z dotychczasowych